

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Szádoczki Vera

Neolatin elégiaköltészet a 18. századi Magyarországon

A jezsuita költészetoktatás és Makó Pál munkássága

Témavezető: dr. Nagy László

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és
Társadalomtudományi Kar

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Budapest, 2020

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Ez az értekezés a magyar irodalom egy sajátos szeletét, a 18. századi magyarországi latin nyelvű elégiaköltészetet vizsgálja. A témával másodéves egyetemista koromban kezdtem el ismerkedni, amikor a Régi magyarországi irodalom specializációra jelentkeztem. Itt valami olyasmivel szerettem volna foglalkozni, amelyben mindkét szakomnak, a magyarnak és a latinnak is hasznát vehetem. Szelestei N. László tanár úr ezért olyan témát ajánlott, mely ennek megfelel, továbbá lakóhelyemhez is közel esik. Emlékezett, hogy Vác-on, az Egyházmegyei Könyvtárban található egy kéziratos, latin nyelvű verseskötet Makó Pál költeményeivel. Első feladatomban tehát az volt, hogy felkutassam és mélyebben beleássam magam e kötetbe, és megismerkedjek Makó életével, munkásságával. Ezek után sorban kerültek elő Makó nyomtatott művei, a verseskötetek, egyéb, matematikai-fizikai témájú alkotások, és számos más kézirat. Hamar feltűnt, hogy az egyes kiadásokban megjelent elégiák mennyire eltérnek egymástól. Ebből a felismerésből, egy vers alaposabb, kritikai igényű vizsgálatából először OTDK dolgozat, majd szakdolgozat született. Számos költőelődöt, mintaképet, régi és kortárs költőt ajánl Makó, köztük jónéhány németalföldi származású rendtársát. Az ő műveiket volt lehetőségem

kutatni a hollandiai Groningenben egy féléves Erasmus-ösztöndíjjal.

Doktori dolgozatom témájának kiválasztása Makó költészetéből indult ki, de egy tágabb kontextusba helyezve azt. Már nem önmagában Makó elégiái voltak érdekesek, hanem az a környezet is, melyben megszülettek a versei. Érdekelt, hol lehet elhelyezni Makó személyét és költészetét a 18. századi irodalom- és művelődéstörténeti folyamatokban, egyedülálló jelenség-e, vagy a korszellemnek megfelelően alkotott. Ha igen, hogyan lehet meghatározni ezt a korszellemet, mik voltak a jellemzői, főbb irányai, törekvései. Mindehhez alaposabban meg kellett ismerkednem a kor irodalomtörténetével, nyelvével, szerzőivel, mindazzal, amit ebben a korszakban általában neolatinnak nevezünk. A címben megjelölt neolatin elégiaköltészet viszont túlságosan tág témának bizonyult, melyből akár több doktori disszertáció is születhetne – főleg, ha más műfajokat is vizsgálunk. Abból indultam ki, hogy Makó jezsuita növendékként, novíciusként, majd a Társaság tagjaként milyen képzést kapott, milyen állomásai voltak életének, és ebből mi az, ami az ő munkásságát, főként pedig az elégiáit befolyásolhatta. Ezért kezdtem behatóbban foglalkozni a jezsuita rend 18. századi történetével, intézményeivel és azok működésével, különös figyelmet szentelve a poétikaoktatásnak és a repetens-képzésnek. Ebben nagy segítséget nyújtott a hazai levéltárak és egyházi könyvtárak anyaga,

elsősorban a Pannonhalmán őrzött repetens-kéziratok. Így került az alcímbe Makó Pál és a jezsuita költészetoktatás.

2. A követett módszertan

Dolgozatom első felében számba vettem mindazt, amit a szakirodalomból tudni lehet erről a témáról. Megvizsgáltam, hogyan gondolkodtak az egyes korszakok irodalmárai a 18. századi literatúráról, különös tekintettel a latin nyelvű költészetre; illetve, hogy miben állt a latin nyelv jelentősége ebben az időszakban. Körbejártam a jezsuita oktatási rendszer működésének kérdését, elsősorban a poétikaoktatásra koncentrálna: annak osztályaira, a tananyagra, elméleti és gyakorlati jegyzetekre, iskolához köthető alkalmi kiadványokra. A következő rész az elégia műfaját járta körül alaposabban: műfajelmélet, műfajtörténet, alműfajok meghatározása áll a vizsgálódások középpontjában. Ez az első három nagy egység abból a megfontolásból született, hogy Makó Pál munkásságát és a jezsuita iskolákban írt elégiákat ne önmagukban nézzük, hanem beilleszthetők legyenek az irodalom- és művelődéstörténeti folyamatokba, hogy értelmet nyerjenek a címekben megjelölt műfajok, hogy szét lehessen választani, mik azok témák, képek, motívumok a versekben, melyek az iskolában

tanultak eredményei, és mik a költői egyéniség megnyilvánulásai.

A dolgozat második felében – Makó Pál életének vizsgálata után – az a módszer tűnt a legeredményesebbnek, ha jellemző témákat választok, melyek mind Makónál, mind az iskolai versekben megjelennek, és ezeket párhuzamosan, egymás mellé állítva vizsgálom meg, mik a közös pontok, illetve hol térnek el egymástól. Így számba vettem azokat a neves költő elődöket, akiket követésre, utánzásra méltónak tart mind Makó mind a repetensek. Motívumok közül a születésnap és névnap köszöntők, a betegség, a halál, a Holdistennő, az uralkodók alakja és a tájversek voltak azok a közös pontok, melyek az iskolai anyagokban és Makó verseiben egyaránt szerepeltek, ezeket vettem sorra egy-egy fejezetben.

A függelékbe elsőként a kolozsvári nemesi konviktus poéta osztályos növendékeinek és a győri repetensek versesköteteinek jegyzéke került. Szerepel a leírásban a versek szerzője, címe, a költemény terjedelme, műfaja, a versírás dátuma, illetve minden olyan, a téma szempontjából fontos információ, amelyet ezeken felül megadnak az egyes kötetek. Ezeknek a jegyzékeknek a közlése azért volt fontos, mert e kötetekre, a bennük szereplő versekre számtalanszor hivatkozom a dolgozatban. A függelékbe került továbbá promóciós kiadványok adatait összesítő táblázat, illetve

azon repetens versek átírása, melyekben neves költőket neveznek meg és ajánlanak követésre.

3. A disszertáció új eredményei

A dolgozat a jezsuita költészetoktatásban keletkezett versek és Makó Pál elégiás köteteinek vizsgálatát tűzte ki célul. Az iskolai tananyagok, a kéziratban fennmaradt poéta- és repetens-versek és Makó Pál életművének tanulmányozása számos eredményt hozott. Ezek vizsgálata során sok új információ került napvilágra a repetensképző intézményéről, a versalkotási szokásokról és témaválasztásról, illetve magáról Makó Pálról, melyek egyes esetekben árnyalják a szakirodalom eddigi álláspontját.

A jezsuita oktatási rendszer, azon belül a poéta osztály és a repetensképző működése és tananyaga nem ismeretlen a szakirodalomban, de a fenti intézmények elméleti és gyakorlati jegyzeteinek és kiadványainak alapos vizsgálata számos ponton kiegészíti erre vonatkozó ismereteinket. Választ kapunk arra, kik voltak az intézmények tanárai, ők mennyi ideig töltötték be ezt a tisztséget, az ő nevükhöz milyen írások kapcsolhatók. Azt a szakirodalom már feltárta, milyen tananyagot kellett elsajátítaniuk a növendékeknek ezekben az

osztályokban, ugyanakkor azt mindeddig nem vizsgálta, hogy a diákok hogyan valósították meg az iskolában tanultakat. Erre nézve sok tanulsággal szolgálnak a kéziratos kötetek.

A repetensképzőhöz kapcsolhatók az úgynevezett promóciós kiadványok, melyeket egy-egy vizsga alkalmával jelentettek meg. Mindeddig nem tisztázták azt teljes mértékben, hogy ezeknek a névtelen kiadványoknak ki a szerzője. A szakirodalom sok esetben a címlapon szereplő promotor nevéhez kapcsolja a bennük szereplő verseket is, ám a számos fennmaradt ilyen jellegű kiadvány egy részébe egykorú kéz beleírta a szerző nevét. Ezek alapján a legtöbb esetben el kell választanunk egymástól a szerzőt és a promotort. A dolgozatban felvázolok egy elméletet, amely alapján meg lehet állapítani a névtelen kötetek szerzőjét, és kísérletet teszek arra, hogy tisztázzam, a diákok milyen szerepet játszottak a kötetek létrejöttében.

A kolozsvári és győri kéziratokban fennmaradt versek jelentős többsége elégia, ezért tűnt célszerűnek az elégia mint műfaj alapos vizsgálata. A szakirodalom már feltárta a műfaj történetét, alműfajait, témáit. Itt újdonságként az jelenik meg, hogy a fenti kéziratokban hogyan valósul meg mindez, mit értenek az iskolában elégia fogalmán, milyen alműfajokat társítanak hozzá és milyen témák megírásához választják. Ezek szemléltetésére több összefoglaló táblázatot is tartalmaz a dolgozat. Több vers született mind a repetenseknél, mind

Makó Pálnál, melyek témája tulajdonképpen műfajelmélet, érvelnek az elégiaírás mellett és ellen. Ezek jó összefoglalói a tanultaknak, tekinthetjük őket a hivatalos tananyag versbe szedésének is. Az episztola műfajának vizsgálatakor pontosítani lehetett a szakirodalom nézetét, miszerint a 19. század elejétől, a horatiusi költői levél előtérbe kerülésével az episztola címzettje már egy nagyobb közönség, és nem az a személy, aki a vers fölé van írva. Figyelembe véve a latin nyelvű költészetet is, ez az időpont legalább 50–100 évvel korábbra tehető.

A dolgozat második felében különböző témákat járok körül, és párhuzamba állítom az iskolás anyagot Makó Pál verseivel. Ez a módszer is eredményesnek tűnt, minden téma esetében szolgáltatott újdonságot. A költői minták számbavétele viszonylag egyszerű feladatnak bizonyult, mivel több vers is született e témában, számos olyan ókori, 16–17. századi és kortárs költőre hivatkoznak a repetensek és Makó is, akiket követésre méltónak tartanak. Őket katalógusszerűen sorolják költeményeikben. A betegség, halál és a Holdistennő motívumának vizsgálatakor Makót beillesztettem egy folyamatba, mely Tibullusszal kezdődött, majd Janus Pannoniusszal és Petrus Lotichius Secundusszal folytatódott. Makó az általuk kialakított hagyományhoz számos ponton jól kapcsolható, ugyanakkor eltéréseket, újításokat is megfigyelhetünk nála. A tájversekben a költők többször a lelkiállapotukat vetítik ki a tájra, ennek fényében ábrázolják azt. A szakirodalom álláspontja

szerint Petőfi előtt nem volt igazi tájlíra Magyarországon. Ha azonban a latin költeményeket is vizsgáljuk, akkor ez az állítás nem állja meg a helyét, mert itt már jó száz évvel Petőfi előtt már olvashatunk modern értelemben vett tájverseket. Az istenes versek vizsgálatakor nagy különbségeket lehetett felfedezni a poéta osztály, a repetensek és Makó ilyen témájú alkotásai közt. Míg a poétáknál több ízben olvashatunk elégiát ebben a témában, addig a repetenseknél és Makónál nem igazán volt jellemző, a cím szerint ide illő versekről is több esetben kiderült, hogy inkább az alkalmi költemények kategóriájába sorolhatók.

Számos aspektusból lehetne még vizsgálni mind Makó költészetét, mind a kolozsvári és győri köteteket, több szálon lehetne folytatni ezt a dolgozatot. Makót érdemes lenne más költőelődök (Hosschius, Wallius, Becanus) elégiáival párhuzamba állítani. A repetensek kötetei is tartogatnak még kiaknázatlan részeket, például olyan témákat, melyek Makónál nem szerepeltek, ezért itt egyáltalán nem vagy csak említés szintjén esett szó róluk. Jó lenne ezeket a költeményeket tágabb kontextusban is vizsgálni, nemcsak Makó elégiáival hasonlítani, hanem más költők műveivel, illetve más felekezetek gyakorlataival. Össze lehetne hasonlítani egy-egy esemény leírását különböző műfajú és formájú szövegekben: orációkban, hírlapcikkben, egyéb lírai műfajokban. Nyomába lehetne eredni egyes témák továbbélésének. Mindehhez

talán célszerű lenne hozzáférhetővé tenni e kéziratos szövegeket, jegyzetekkel, mutatókkal ellátva. Ennek egy lépése kívánt lenni a kötetek jegyzéke, mely a függelékben olvasható, a mutatók készítése azonban a későbbiek feladatai közé tartozik.

4. A témához kapcsolódó publikációk

Makó Pál költői mintái és versalkotási módszere az Ad Amicum című elégiája alapján, Egyháztörténeti Szemle, 2010, 33–58.

Neolatin elégiaköltészet a 18. századi magyar jezsuita oktatásban = VERS: Verstan, poétika, trópusok a 15–17. századi Európában, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes, FAJT Anita, GÖRÖG Dániel, HEVESI Andrea, MARÓTHY Szilvia, Budapest, Reciti, 2014, 105–110.

A rendi élet ábrázolása a jezsuita költészetoktatásban = Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon, szerk. BÁTHORY Orsolya, KÓNYA Franciska, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 12), 333–341.

Makó Pál Szűz Máriához címzett versei = Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére, szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya, BOGÁR Judit, DÉRI Eszter, KÓNYA Franciska, MACZÁK Ibolya, SZÁDOCZKI Vera, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2017 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 17), 381–385.

Makó Pál és az 1777-es Ratio Educationis = Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században, szerk. KASZA Péter, KISS Farkas Gábor, MOLNÁR Dávid, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2017 (Convivia Neolatina Hungarica, 2), 229–241.

Makó Pál levelei, Jászkunsági évkönyv, 2018, 143–160.

Vallásra nevelés a jezsuita poétikaoktatásban = Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon, szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2018 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 17), 201–208.

Makó Pál költői munkái, s. a. r., bev., jegyz. SZÁDOCZKI Vera, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és

Lelkiség Kutatócsoport, 2018 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti források, 6).

Mária Terézia és az uralkodói család képe latin nyelvű költemények tükrében = Második Mária, szer. MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség kutatócsoport, 2019 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 19), 143–160.